

A kollektív nemességtől az egyéni nemességig

A székely nemesség Bethlen Gábor fejedelemsége alatt

A székely társadalom a 17. század elején még jobbára azért küzdött, hogy korábbi szabadságjogait, amit összefoglaló néven *kollektív nemesség*ként említettek, visszaszerezze és megtarthassa. A kollektív nemesség minden egyes székelyre érvényes kiváltságaiból azonban éppen ebben a században bontakoztak ki azok a kiváltságok, amelyek már nem terjedtek ki a székely közösség egészére. A század elején visszakapott közösségi jogok mellett a korábbi legfelső réteg tagjai, az egykori primori családok egyéni adományleveleket is szereztek birtokaikra és többen kaptak nemesítő okleveleket is. Az újra kimondott közösségi szabadság már nem volt elegendő többé ahhoz, hogy a székely közösség tagját megmentse attól, hogy elszegényedése vagy más miatt jobbágyi sorba süllyedjen. A korábban csak elvétve előforduló jobbágyul kötések hol erőszak, hogy szegénység miatt egyre gyakoribbá váltak, így kialakult a székely jobbágyok rétege. A jobbágyosodás a 16. század első felében, a fejedelemség létrejöttének az időszakában gyorsult fel, és ez arra készítette az erdélyi fejedelmeket, hogy reagáljanak a székely társadalmon belül létrejött új helyzetre. A területileg a Magyar Királyság korábbi területénél jóval kisebb Erdély immár nem engedhette meg magának azt, hogy a székely társadalom korábbi adómentességét megőrizze, ezért egyre többször vonták be őket az adóterhek viselésébe. A megnövekedett adóterhek azonban csak felgyorsították azt a folyamatot, amely már korábban megindult, ez pedig a székelyek alsó rétegének jobbágyul kötése volt. A gyalogosan katonáskodók közül sokan jutottak olyan helyzetbe, hogy nem tudták viselni a hadi szolgálatot és az adózás megterheléseit együtt, ezért mindezek elől jobbágyul kötötték magukat. A 16. század közepén az 1562-es segesvári országgyűlésen János Zsigmond fejedelem erre úgy válaszolt, hogy határozataival felszámolta a székely társadalom korábbi közösségi kiváltságait, a *kollektív nemességet* és a belső autonómiát. Ezáltal a korábbi székely nemesfogalom is átalakult, hiszen az országgyűlés határozatainak értelmében ezen túl a nemesi kiváltságok a székely társadalom két felső rétegének, a primoroknak és a lófőknek a kiváltságaivá lettek. A székelység nemesnek tartott rétege azonban a legalsó rétegekkel egyetértésben, noha más-más okokból, ellene volt a segesvári végzésnek, és a 16. század második fele állandó feszültséget eredményezett mind a székelységben belül, mind pedig a székelyek és a fejedelmi hatalom között. A székely közösség minden tagja és minden csoportja érzékenyen és ellenségesen reagált arra a kormányzati törekvésre, amely kívülről óhajtott beleszólni ennek a közösségnek a nagyon is élő rendjébe, még akkor is, ha a fejedelmi határozat voltaképpen csak követni próbálta azt a folyamatot, amely a székely közösségen belül megindult, vagyis hogy a katonai alapokon szerveződött és kiváltságolt szabadokból álló társadalomban megjelentek a feudális függőségre emlékeztető, igaz, sajátos formában érvényre jutó kapcsolatrendszeres is. A közösség azonban egyfelől elutasítással reagált a változásokra, másfelől egy belső zavarral, ami a viszonyok és viszonyrendszerek bizonytalanná válását mutatta. A kormányzat szempontjából mindez úgy jelentkezett, hogy nem tudta használni a székely haderőt és emellett a remélt adó sem folyt be a kincstárba. A székelyföldi nemesnek titulált réteg tagjai sem voltak elégedettek a hozott döntésekkel. A felső réteg tagjai, akik döntően a korábbi primori családok tagjai voltak, és már korábban is a vármegyei nemesség részének tekintettek, a hatalom behtolását a Székelyföldre az addigi tekintélyük és rangjuk csorbításának tekintették. Egyrészt azért, hogy a korábban általuk ellátott tisztségeket most az uralkodói tisztségviselők kezébe adták, ezáltal a főemberek elestek ezen tisztségek jövedelmétől és a hozzájuk kapcsolódó hatalomtól is. Másfelől az a korábbi kiváltság, amelynek értelmében a *ius regium* ezidáig de jure nem hatolt be a Székelyföldre, korlátlan lehetőséget biztosított a székelyek elsői számára a közösségen belül hatalmuk növelésére. A kiváltság megszüntetésével más nemesek is lehetőséget kaptak arra, hogy birtokot szerezzenek a székelységben belül, ezáltal szintén a főemberek korábbi hatalmát csökkentve. Az 1562-ben nemesnek titulált csoport másik, nagyobb része, a korábbi lófők ugyancsak elleneztek ezt a rendezést. Igaz, hogy nem kellett adót fizetniük és szabad állapotúak maradtak, sőt a nemesek közé sorolták őket, ám mivel a társadalomban elfoglalt helyük a mustrákon résztvevő fejedelmi tisztségviselők döntésétől függött, akik sok szegényebb lófőt is besoroltak a legalsó, immár a *fejedelem*

jobbágyaiként számon tartott rétegbe. Az egzisztenciális bizonytalanság és a lóföket a falu népével összekötő azonos életforma is közrejátszhatott abban, hogy a lófökök lettek a székely közösség legerőteljesebb védelmezői.

Az állandó feszültségek a 16. század végére világossá tették, hogy a kormányzat majd fél évszázadon át követett székelypolitikája nem vezetett eredményre, ezért a tizenöt éves háború állandó küzdelmei is szükségessé tették azt, hogy megpróbálják visszaállítani a székely katonaság korábbi harcértékét. Leginkább ez a törekvés vezethette először Báthory Zsigmondot, majd Bocskai Istvánt és Báthory Gábort is, hogy ismételten kiadott szabadságleveleikben helyreállítsák a korábban elvett székely szabadságjogokat és az autonómia jelentősebb elemeit is.

A 17. század elejére tehát a székely közösség többé-kevésbé visszaszerezte korábbi nemesi jogait, és Bethlen Gábor fejedelemségének időszakára kialakultak azok a külső és belső keretek, amikben belül megindulhatott egyfajta fejlődés. A 17. század végén a fejedelemség önállóságának megszűnte után a vezető székely családok is bárói, grófi címeket kaptak, tehát az ország nemességének elitjébe emelkedtek, és ekkorra nagyjából létre is jött az a csoport, amely a székely nemesi társadalom címet viselte. Az alakulás időszaka éppen a 17. század volt.

A segesvári végzés után eltelt pár évtized azonban nem múlt el nyomtalanul a székely társadalom életében, ugyanis fellazította a korábbi kereteket, a demoralizálódás még erőteljesebbé tette a jobbágyosító törekvéseket, amelyeket már a 15. század végén is megfigyelhettünk a székelységben belül. Ugyanakkor a felkelésekben való részvételük miatt több korábbi primori család veszítette el korábbi székelyföldi pozícióit, mint például az Andrásyak.

A 17. század elején részben tovább folytatódott az a tendencia, hogy a régi primori családok minden módon igyekeztek megerősíteni egzisztenciájukat az uralkodótól származó birtokadományok, új adományok révén, emellett a székely közösségen belüli jobbágyyszerzés útján, másrészt egyre nagyobb méreteket öltött az armális általi nemesítés, így létrejövöben volt a székely nemesi társadalomnak egy másik, szegényebb rétege is, akik közül csak keveseknek sikerült meggyökerezni a nemesség között. Az a székely nemesi társadalom, amely a 17. század végén kezdett körvonalazódni, valójában a Báthory Gábor és Bethlen Gábor idején formálódni kezdő csoportból jött létre.

Bethlen Gábor fejedelemségének időszaka a létrejövő székely nemesség kialakulásának fontos periódusa volt. Ekkor erősödtek meg azok a családok, akiknek a nevei később is a nemesség és a főemberek között szerepeltek. Ezek a legtöbben már rendelkeztek nemességgel, de némely esetben ambiciózus lófökök is ráléptek az erőszakos jobbágyosítás vagy a földek kisajátításának útjára a kiemelkedés reményében. Mindezek ellenére az 1614-es lustra-jegyzék szerint a nemesek aránya az egész Székelyföldön mindössze 1,94 % volt, de például Csík-, Gyergyó- és Kászonszékben nem érte el az 1%-ot sem. Ennél jóval nagyobb volt a lóval szolgálók vagy lófökök aránya, az összszékelység 20, 48%-a. Ha pedig a szabad állapotú székelyek arányát nézzük, még ekkor is nagyobb volt az arányuk, mint az egész székelység fele, 53,41 %. A jobbágyok közül a legnagyobb volt az ősjobbágyok aránya, tehát azoké, akik a legközelebb állottak a valódi jobbágyokhoz, mintegy 11,55 %. A mobilnak tekinthető és friss elkötésnek számító fejekötött kategória aránya a székelység egészéhez viszonyítva nem volt túl magas, mindössze 3,9 %.¹

Az 1622-es országgyűlés majd az azt követő összeírás valamint a jobbágy-visszafoglalások következtében az 1627-ben elkészített udvarhelyszéki összeírás adatai szerint a nemesek száma megkétszereződött, csakúgy, mint a lófököké és a gyalogoké. A jobbágyok száma a korábbi kétharmadára csökkent. Ez a növekedés azonban valószínűleg nem magyarázható csupán a rekuperációkkal, hiszen azt nem is minden esetben végezték el és nem is olyan szisztematikusan, mint a Báthory Gábor uralkodása kezdetén. Valószínűleg az is elégtelen indok a szabad lakosság, különösképpen pedig a nemesség megkétszereződésére az is, hogy 1622 után kevésbé kívántak jobbágyok lenni, mint az megelőzően. Mindezek mellett jelen volt Bethlen Gábor székelypolitikájának a másik oldala is, amelynek értelmében, noha egyfelől határozottan megtartani igyekezett a székely katonaelemet és gyakran a székely nemesekkel is szembeszállva megakadályozni az erőszakos eljobbágyosítást, a nevéhez számos adomány köthető, amelyeket a

¹ Erről bővebben: BALOGH J. 1995. 77-79. p.; valamint IMREH I.-PATAKI J. 1979. 172. p.

székely nemesek számára adott ki, és gyakran nemesített székelyeket armálissal is. A Királyi Könyvekben összesen 44 nemesítése és nagy számú adománya található. Egyéb adományai is jelentősek voltak, főképpen azért, mert a jobbágyosodást határozottan ellenző politikája ellenére maga is adományozott jobbágyokat híveinek. 1615-ben két ízben is olyan tárgyú oklevelet adott a zágoni Jankó Péternek, amelyben ősjobbágyát bírni engedte.² Egy év múlva ugyanennek a zágoni Jankó családnak, ezúttal azonban Jankó Boldizsárnak, Péchy Simon kancellár pohárnokának adott kiváltságot, amelyben jobbágyul engedett neki egy korábban szabad székelyt, szegény ember volt, és sem a zászlók alatt nem szolgált, sem mások jobbágya nem volt.³ Két év múlva újra csak ugyanez a Jankó Boldizsár juthatott Bethlen Gábor adománylevele megerősítése által három olyan jobbágytelek birtokába, amelyeket Péchy Simon adott neki.⁴ 1621-ben két lécfalvi jobbágyot adományozott Gyárfás Pálnak.⁵ Aranyosszék több falujában azokat az embereket, akik az 1618-as moldvai hadjáratra elégtelenül szerelték fel magukat, akár szabadok, akár lófők, akár darabontok voltak, Székely Mózesnek adományozta.⁶ Szádeczky szerint alig volt olyan előkelő székely család, amely tőle adományban ne részesült volna.⁷ Geréb Andrásnak 1625 augusztusában adott új adománylevelet összes birtokaira, többek között Fiafalvára is, ahol Geréb András a leromlott udvarházat erősítette.⁸ A Geréb András magvaszakadtával Fiafalvát az udvarházzal adományozta Székely Mózesnek Marosújvár várával és városával, tizenegy faluval és három birtokrésszel.⁹ Péchy Simon 1615-ben Balászfalva birtokát kapta meg a hozzá tartozó falvakkal, két év múlva pedig Radnóth várát és uradalmát, amely Kendi István hűtlensége miatt szállt a fejedelemre.¹⁰ Mikó Ferenc, Bethlen egyik legközelebb tanácsosa Csíkszereda mellett Zsögödöt kapta meg, valamint Donáth Péter részjóságát Csík-Vacsárcsin.¹¹ Jelentős adományokban részesült továbbá Tholdalagi Mihály, Borsos Tamás, dersi Petky Ferenc, ábránfalvi Ugron Pál, Balassy Ferenc, Alárd Farkas, Dániel Mihály, bögozi Farkas Ferenc valamint a Lázár család is. A nemesítések okai a legtöbb esetben katonai szolgálatok voltak, mint például nagyborosnyai Bede Tamás kérvényéből kiderül, aki 1619-ben folyamodott címeres nemeslevélért. Bede Tamás lófő volt, sőt mint a kérvénye aláírója, Béli Kelemen megjegyezte a kérvény alatt, „Régi lófő ember”,¹² ami világosan mutatja, hogy az 1562-es rendezéssel szemben valójában nem tekintették nemesnek a lófő rendbe tartozókat. Székely Balázs és Bálint is, akik Tholdalagi Mihály szolgálói voltak, azért adományozott címet és nemességet, mert a hadban vitézkedett Székely Balázs.¹³ Egy másik lófő, a martonosi Nagy Gergely azért nyert nemesi címet, mert a csatában uzoni Béli Kelemennek, Háromszék főkapitányának az életét megmentette.¹⁴ Kadicsfalvi Török Gáspár, aki a székely gyalogok hadnagya volt, szintén címeres nemeslevelet kapott, noha az oklevél tanúsága szerint már az 1614-es lustrában is nemesként szerepelt a neve, és emellett a fejedelem Török Gáspár Kadicsfalván lévő nemesi udvarházára és malmára is adományt adott.¹⁵ 1628 júliusában udvari kancelláriájának esküdt írnokát, homoród-almási Kovács Pétert és általa apját, Kovács Andrást és testvérét nemesítette és címet is adományozott. Az illető korábban szabad állapotú volt illetve jobbágyként szolgált.¹⁶ 1619 augusztusában testőrsége főkapitánya, fiafalvi Geréb András kék darabont zászlóaljának adományozta Torda városának a felső részét.¹⁷ A megnesemesített lófők illetve szabadok nagy része

² SZOKI. VI. k. 43-45. p.

³ SZOKI. VI. k. 50. p.

⁴ SZOKI. VI. k. 53-54. p.

⁵ SZOKI. VI. k. 59-60. p.

⁶ CONNERT J. 1906. 168. p.

⁷ SZÁDECKY-KARDOSS L. 1927. 179. p.

⁸ LibReg. XII. k. 41. f.

⁹ JAKAB E.-SZÁDECKY-KARDOSS L. 1901. 341-343. p.

¹⁰ Uo. 337. p.

¹¹ LibReg. XIV. k. 50. f.

¹² SZOKI. VI. k. 55. p.

¹³ SZOKI. VI. k. 70. p.

¹⁴ SZOKI. VI. k. 105-109. p.

¹⁵ JAKAB E.-SZÁDECKY-KARDOSS L. 1901. 339. p.

¹⁶ LibReg. XIV. k. 96-98. f.

¹⁷ KÖVÁRY L. 1863. IV. k. 229. p.

ugyanis Bethlen Gábor valamelyik székely tisztviselőjének a szolgálatában állott. Mind a nemesi címet, mind pedig a hadból való felmentést elsősorban a kapitányok, katonai vagy egyéb feljebbvalók jóindulatából nyerhették el mind a lófők, mind a székely szabadok. A székely közösség közösségi érdekei mellett, amik még ekkor is nagyon erőteljesen hatottak az emberek tudatában, jelen volt egy másik viszonyrendszer is. Sokan kerültek valamilyen természetű függő helyzetbe a székely főemberektől, és ezek a kliensi kapcsolatok időnként átalakulhattak nemesjobbágy viszonyra is, ám ez nem volt szükségszerű, hiszen ura segítségével ennek az ellenkezőjét is elérhette az illető, tehát nemesi címet is szerezhetett. Így fokozatosan alakult ki és éppen ezekben az években egy már körvonalazódó nemesi társadalom, amelynek egyelőre két, egymástól megkülönböztethető rétege látszik, ám ez a megkülönböztetés nem jelentette azt, hogy a két réteg között nem volt átjárás. Az egyik réteg azoké, akik javarészt régi primori családok leszármazottai voltak, már a középkorból is rendelkeztek birtokadományokkal, mint a Mikó, Mikes, Apor vagy Lázár családok többek között. Őket a vármegyei nemességgel egyenrangúaknak tekintették, és ezek a családok adták a legtöbb erdélyi országos tisztviselőt is, akik a Székelyföldről származtak. A másik réteget azok alkották, akik vagy elszegényedett primori családok utódai voltak, vagy pedig a lófői, esetleg a gyalog puskás rendből emelkedtek fel, főképpen a háborúkban mutatott vitézségük révén, a nemesek közé. Az ő nemesleveleik azonban az armálisok voltak, azaz címet, nemességet és jószágaik exemptióját tartalmazták, de nem jártak birtokadománnyal vagy jószágok adományozásával. A megnevezésük ebből fakadóan *egyházi nemesség* volt. Ennek a rétegnek a családjai gyakran cserélődtek, sokszor még egyetlen generáción belül sem sikerült megőrizni a nemesség közé sorolást, hanem visszasüllyedtek a lófők közé. Elszegényedés vagy halálesetek miatt azonban a valódi nemesek közül is ki lehetett kerülni, sőt éppen Bethlen Gábor fejedelemségének az időszaka alatt tűntek fel olyan családok, mint a Dersi vagy az Ugron, akik ebben az időben tettek szert olyan vagyonra, olyan nagy számú jobbágyra és olyan jelentős befolyásra, hogy a legnagyobbak közé emelkedhettek. Ilyen volt Marosszéken Dersi János, Kun János és Ozdi Gergely, Kornis Ferenc, Balassi Ferenc, Geréb András, Péchi Simon, Ugron Pál és Bögözi András, Háromszéken a Toldalagiak, a Basa család, Matis János, Csíkban elsősorban Béli Kelemen. Bár még a felsoroltak közül is nagyon hamar tűnhetek el családok például a család kihalása révén, az 1634-1635-ben készített lustra-jegyzék¹⁸ számarányai közelítőleg megegyeztek az 1627-ben regisztrált arányokkal,¹⁹ igaz, hogy az 1634-1635-ben készített lustrába, mivel valóban lustrának, azaz katonai célú összeírásnak szánták, nem írták össze a székely jobbágyokat. A későbbi idők, a 18. és 19. századi összeírások arányait is megvizsgáló Imreh István szerint „a Bethlen Gábor országglásától számított egy és fél évszázadban megszilárdult és nagyjából-egészéből ugyanakkora maradt a szabadrendi székelyek közössége”.²⁰

A székely nemesség speciális csoportját képezték a városlakó nemesek. Velük kapcsolatban 1619-ben rendelkezett úgy Bethlen Gábor, hogy a városban lakó és sem annak terheiben, sem a többi nemessel együtt a hadviselésben részt venni nem akaró városi nemeseket kötelezze Udvarhelyszék főkapitánya a város terheinek viselésére.²¹ 1620-ban Bethlen István Erdély helytartójaként azt az oklevelet adta ki az udvarhelyszéki fő- és alkapitányoknak valamint királybíróknak, hogy mivel az udvarhelyszékieknek kiváltságuk van a fejedelemtől arra vonatkozóan, hogy a nemesség közöttük a közös teherviselésre köteles, ezért a nevezett tisztek a város lakosságát a nemességgel szemben oltalmazzák meg.²² Ugyanezt az oklevelet a fejedelem újra kiadta 1623-ban kétszer,²³ majd pedig 1624-ben is.²⁴ Mindez azt mutatja, hogy a városlakó nemesség a fejedelmi utasítás ellenére ragaszkodott adómentességéhez, és nem volt hajlandó részt vállalni ebben a másik közösségi rendben, a városiban sem. Viszont mivel a városba költözés folytán a nemes székely gyakran felhagyott a katonai szolgálattal is, Bethlen elsősorban a taxát

¹⁸ MOL. F. 136. III. k. 58. sz.

¹⁹ 1627-ben a nemesek aránya 2%-os volt, a lóföke 34%, a jobbágyoké pedig 20%.

²⁰ IMREH I.-PATAKI J. 1992. 42. p.

²¹ SZOKI. IV. k. 202-203. p.

²² SZOKI. IV. k. 210-211. p.

²³ SZOKI. IV. k. 220-225. p.

²⁴ SZOKI. IV. k. 226-227. p.

fizető várost és a közösségi szabályokat védelmezte velük szemben. Ezzel ellentétes folyamat is zajlott a városban, amiről egy 1622-ben Sepsiszentgyörgynek adományozott kiváltságlevél beszélt, mégpedig hogy „az városnak elei nemcsak nobilitáltak magokat, de még házokat is eximáltak”,²⁵ vagyis a városi polgárok, csakúgy, mint a vármegyékben, szintén a nemesség megszerzésére törekedtek, noha mint közösség erélyesen felléptek a leválókkkal szemben. Bethlen Gábor a székely városok mellett, amelyeknek számos kiváltságot adott,²⁶ a székely közösségek más formáit, például a falvakat is kiváltságolta, csakúgy, mint korábban azt Báthory Gábor tette.

A különböző falvaknak vagy városoknak adott különleges kiváltságok ellenére a székely közösség legalapvetőbb identitása a katonai közösséghez való tartozás volt, ez pedig a faluközösségek szintjén öltött testet a 17. században. Bár nem viselték el azokat, akik le akartak válni erről a közösségről, azt sem fogadták el, ha valaki „idegen”, például felszabadított jobbágy teljes közösségi jogot jelentő földet kért magának a falu földjéből. Mivel pedig a Bethlen Gábor által elrendelt rekuperálások leginkább a közelmúltban jobbágyot szerzettekét érintették súlyosan, ezért az eddig a közösségi jogokért küzdő szegényebb nemesek és lófők egyként tiltakoztak a rekuperálások ellen már 1623-ban. A panaszok között szerepelt az is, hogy sok örökre vagy zálogban adott birtokot rekuperáltak Bethlen tisztjei. Az érdekes az, hogy a kérvényben nem csak az örökre megszerzett de a zálogban náluk lévő birtokokat is vissza akarták követelni. Ugyanígy azt a jobbágyot is visszakérték, aki azért kötötte el magát, mert egy lófőnek vagy nemesnek a jobbágyát megölte.

Mindemellett a panaszok között azt is felsorolták, hogy az összeírók sok korábbi lófőt elégtelen felszerelésük miatt csupán a darabontok közé sorolták be. Azt kérték ezért, hogy a fejedelem tartsa meg őket „régii szabadságokban”, azaz engedje a lófők között összeírni őket. Úgy tűnik ez alapján, hogy jelentős volt a különbség a lófőség és a darabontság között. A panaszlevél azonban elsősorban a nemesség kérvénye volt, illetve mindazoké, akik éppen Báthory Gábor idejétől kezdődően, főképpen pedig Bethlen Gábor fejedelemsége alatt megindultak felfelé, vagy legalább a nemesi társadalomban való megkapaszkodás útján. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy milyen nagy birtokkal rendelkeztek és hány jobbágyot tartottak.

Székely jobbágytartók Bethlen Gábor fejedelemsége idején

A különböző székeket tekintve a legtöbb jobbágyot tartók jobbágyainak száma nagyban különböző volt, még ugyanazon esztendő tekintve is. Így kimagasló a jobbágyok száma Udvarhelyszék nemesei esetében. A legtöbb jobbágyot uraló Kornis Ferenc 252 jobbágya háromszor több, mint a legnagyobb marosszéki jobbágytartó, Dersi János jobbágyainak száma. és csaknem kétszerese Basa Péter jobbágyai számának, aki Háromszéken számított a legnagyobb jobbágytartónak 1614-ben. A legkisebb lélekszámmal rendelkező és ezért nehezen hasonlítható Csíkszékek esetében Lázár János birtokolta 1614-ben a legtöbb jobbágyot, szám szerint 54-et. Ez a szám alig kevesebb, mint Dersi János jobbágyainak száma Marosszéken, de legalábbis ugyanannyi, mint a Marosszéken a sorrendben negyedik Kornis Ferenc jobbágyainak a száma. Ugyanakkor a már említett marosszéki Dersi János a 76 jobbágyával csak az ötödik helyen állna Udvarhelyszéken, és a harmadikon Háromszéken. Néhány nemes esetében azt láthatjuk, hogy több székben is jobbágytartóként szerepel. Így Kornis Ferenc, akinek 252 udvarhelyszéki jobbágya mellett Marosszéken is feljegyeztek 54 jobbágyát, Béli Kelemen, aki 38 csíki jobbágya mellett 1614-ben még 44 háromszéki jobbágyot birtokolt, Komáromi István, aki 20 marosszéki és 28 csíki jobbágy ura volt ugyanakkor. Az egyes jobbágytartók által uralt jobbágyok számait tekintve úgy tűnhet, mintha a központi Udvarhelyszék indult volna el a legerőteljesebben a feudalizálódás útján. Az összes nemes és jobbágy számát, különösen a számarányait figyelembe véve azonban²⁷ úgy tűnik, hogy a legtöbb nemes Háromszéken, még hozzá Sepsiszéken írták össze (126 fő), a legtöbb jobbágyot pedig Udvarhelyszéken (1772 fő, 35, 53%). Ugyanakkor a szabadok aránya mindenhol

²⁵ SZOKI. IV. k. 218. p.

²⁶ Erről lásd BALOGH J. 1994. 27-32. p.

²⁷ Az arányszámokat feldolgozta Imreh István és Pataki József: IMREH I-PATAKI J.:1979, 162-163. pp.

megaladta az 50%-ot,²⁸ kivéve Marosszéket, ahol mindössze 42,34 % volt. Marosszéken a nemesek viszonylag alacsony és a jobbágyok viszonylag magas száma ellenére is, mint láthattuk, nem kimagasló a nemesek által uralt jobbágyok száma. Ez arra enged következtetni, ami a lustrák vizsgálata alapján számszerűen igazolható is, hogy Marosszéken feltűnően nagy számban rendelkeztek a lófők is egy-egy jobbággal, sőt a primorok körében is inkább az egy-két jobbágy tartása tekinthető általánosnak. Ha végignézzük a primorok-jobbágytartók neveit, azt állapíthatjuk meg, hogy közülük kevesen töltöttek be jelentősebb tisztségeket a székelységen belül vagy a fejedelemségben. Az első tíz jobbágytartó között két olyan név is szerepel, akiknek családjai nem elsősorban Marosszéken belül voltak birtokosok, ez a Lázár és a Kornis család. Azok a primorok, akik Bethlen Gábor fejedelemségének ideje alatt jelentős pozíciókban voltak, a többi székéből kerültek ki. Amennyiben a Bethlen Gábor fejedelemsége alatt készült lustrákat összevetjük, akkor jól látható, hogy bizonyos jobbágytartók esetében a jobbágyok számát tekintve jelentős volt a változás. Így például Kornis Ferenc Udvarhelyszéken összeírt jobbágyainak a száma 1614 és 1627 között félszázzal növekedett, és ennél is jelentősebb a növekedés a Béli Kelemen jobbágyai esetében Csík-, Gyergyó- és Kászsónszékben. Itt ugyanis csupán öt év leforgása alatt nőtt a számuk 38-ról 104-re, több mint a kétszeresére. Majdnem ugyanilyen nagy mértékű növekedés látható, igaz, 1614 és 1627 között az Ugron Pál esetében Udvarhelyszéken, aki 1614-ben még csak 58 jobbággal rendelkezett, 1627-ben pedig már 101-gyel. Kisebb növekedés mutatkozik az udvarhelyszéki Péchy Simon jobbágyainak számában, (1614-ben 57 fő, 1627-ben 68 fő), az ugyancsak udvarhelyszéki Dániel Mihálynál (1614: 53 jobbágy, 1627: 89 jobbágy), valamint a csiki Hadnagy András esetében (1614: 15 fő, 1619: 33 fő). Bizonyos esetekben nagyjából ugyanazokat a számokat találjuk. Ilyen Udvarhelyszéken Geréb András, 1614-ben 108, 1627-ben 110 jobbággal és Bögözi András, 1614-ben 40, 1627-ben pedig 37 jobbággal. Több alkalommal viszont csökkenés figyelhető meg. Balassy Ferencnek Udvarhelyszéken például 1614-ben még 180 jobbágyát számolták össze, míg 1627-ben már csak 125-öt. Petki Jánosné esetében ugyan ez a változás nem olyan jelentős, mégis egyértelmű a csökkenés. (1614: 100 jobbágy, 1627: 89 jobbágy) Csíkban az 1614-ben még a legtöbb, 54 jobbággal rendelkező Lázár István jobbágyainak száma 1619-re megfeleződött, csakúgy mint Petky Farkasné jobbágyainak száma (1614: 29, 1619: 15).

A Királyi Könyvekben szereplő adományok vizsgálata alapján megrajzolható egy kép az adományok nagysága alapján a megadományozottak sorrendjéről. Eszerint a legjelentősebb adományt, egy új adomány formájában a Fiafalvi Geréb János kapta 1625-ben.²⁹ Az adománylevel szerint 14 udvarhelyszéki és három Fejér megyei és egy Küküllő megyei településen kapott adományt részjóságaira, ezeken felül még három olyan udvarhelyszéki településen, ahol kúria is tartozott a részjósághoz. Jelentős adományban részesültek rajta kívül a Királyi Könyvek szerint Petky Jánosné Kornis Katalin (Nova Donatio formájában 16 udvarhelyszéki faluban részjóság), Petky János fia, Petky Ferenc (Nova Donatio 15 udvarhelyszéki faluban lévő részjóságra), Ugron Pál (14 faluban Udvarhelyszéken részjóságok adományozása), Dániel Mihály (új adomány 9 udvarhelyszéki és 5 sepsiszéki faluban lévő részjóságára), Zsámbokrét Miklós (Székelyudvarhelyen kúriával és malommal, valamint 11 udvarhelyszéki faluban részjóság adományozása), Kékedi Zsigmond (11 alsíki faluban részjóság adomány), Farkas Ferenc (új adomány 10 udvarhelyszéki faluban lévő részjóságára), Toldalagi Mihály (5 marosszéki, és 1-1 kézdi- és orbai széki faluban részjóság adomány) és Mikes Gábor (4 orbai széki és egy kézdi széki faluban jobbágyok adományozása). A felsorolt megadományozottak közül heten udvarhelyszékiek vagy döntően ott rendelkeztek birtokokkal, egy csíkszéki megadományozott található, Kékedi Zsigmond, aki azonban 1619-ben már szintén Udvarhelyszéken íratott össze és egy orbai széki. Ez tehát azt mutatja, hogy ebben az időben a legnagyobb változások ebben a székben történtek, valamint hogy Bethlen Gábor elsősorban ennek a széknek a székely nemeseit támogatta és adományozott nekik hivatalokat, birtokokat.

²⁸ Udvarhelyszék: 51, 66%, Csík-Gyergyó-Kászsónszék: 53, 31%, Háromszék: 57, 47%. A szabadok aránya ugyanakkor Csíkszékben 57,10%, Gyergyószékben 60, 64%, Kászsónszékben 65,36%, Sepsiszékben 64,43%, Kézdiszékben 57,27%, Orbaiszékben pedig csupán 45,55%.

²⁹ Liber Regius, XII. köt. 41.f. időpontja 1625. augusztus 8.

Családi kapcsolatok a székely nemességen belül Bethlen Gábor fejedelemsége idején

A vizsgált időszakban a székely nemesség házassági szokásait nyomon követve két jelenség figyelhető meg. Az egyik, hogy fokozatosan kialakult egy néhány családot magába foglaló csoport, akik részt vállaltak a legfőbb tisztségekből, részesei voltak a fejedelmi tanácsnak vagy legalábbis a fejedelmi udvar környezetéhez tartoztak vagy tartozhattak. Ők, noha nem feltétlenül birtokolták a legtöbb jobbágyot, mégis nagyjából meghatározhatók, többek között a hivatalviselés mellett arról is, hogy egymás között házasodtak. Noha, ha magukat definiálták, akkor már nemesi mivoltuk hangsúlyosabbá vált, mint székelységük, olyannyira, hogy hajlamosak voltak magukat és a székely közösséget külön értelmezni. Ennek ellenére a legtöbbször egymás családjaiból választottak maguknak párt, legalábbis a 17. század folyamán. Így a Bernáld család Kézdiszéken a század elején Bernáld Klára és szenttamási Lázár Farkas házassága révén került kapcsolatba a Lázár családdal,³⁰ a házasságukból született Lázár Judit pedig először a Henter családból származó Gáspár, majd Damokos István felesége lett.³¹ A szintén Damokos Ilonát Imecs Mátyás vette feleségül, Damokos Kata pedig Kálnoki Mihállyal kötött házasságot. A Csíkban birtokos Becz Pál leánya, Becz Erzsébet Mihálcz Mihály és Réthi Anna gyermekéhez, Mihálcz Miklóshoz ment feleségül. Édesanyja, Réthi Anna Réthi István és Apor Margit leánya volt, így tehát a Becz család kapcsolatba került az Apor családdal is. Becz Erzsébet testvére, Katalin férje Béli János volt, a házasságukból született Béli Kelemen. A Kelemen két fiának, Jánosnak és Pálnak gyámja Kékedi Zsigmond lett,³² aki ugyan nem házassággal, ám mégis voltaképpen rokonságba került a fenti családokkal.

A Petki család szintén kapcsolatba került a legfontosabb családokkal. Közülük Petky János vette feleségül Kornis Katalint, Ferenc nevű fia pedig Lázár Erzsébetet. Erzsébet nevű leánya Toldalagi Mihálynak, Bethlen Gábor tanácsurának a felesége volt.

Az előbb említett Lázár Erzsébet testvére, Borbála az Aporok közül választott párt magának. Fia, Apor Lázár felesége egy Imecs lány volt, Judit. Unokájuk, Apor Péter a Metamorphosis írója ugyancsak ezt a házassági szokást követte, Kálnoki Borbálát vévén feleségül.³³

Érdekes, hogy éppen a legnagyobbá növe székelyföldi, igaz nem székely származású család, a Kornis csak ritkán házasodott ilyen módon. A 17. század folyamán ruszcai Kornis Ferenc Weselényi Katát vette feleségül és leányai sem székely családok fiaival házasodtak. Ha végignézzük a rokoni kapcsolatokban felbukkant családok neveit, ott találjuk az Apor, a Becz, a Béli, a Bernáld, a Damokos, a Henter, az Imecs, a Kálnoki, a Kékedi, a Lázár, a Kornis, a Mihálcz, a Petky valamint a Toldalagi családokat. A régi családok közül hiányoznak a Mikók, Mikesek és a Nemesek, a többség azonban képviselteti magát, bizonyos családok akár több szállal is kapcsolódtak egymáshoz. Valószínű, hogy a rokoni kapcsolat kialakítása azért sem volt idegen ezeknek a primori családoknak, mert még elevenen élt bennük annak emléke, hogy voltaképpen a primor családok közül sokan származtak közös ősektől, mint a hídvégi Nemes és Mikó családok is. A közös primori múltra mint összekötő kapocsra mutat az is, hogy, noha az általam vizsgált időszakban több új család emelkedett a legnagyobbak közé, mint az Ugron, a Geréb, a Bögözi, vagy akár a Basák, ők nem találták meg könnyen az utat ezekhez a régi primori famíliákhoz.

Hivatalviselő székely nemesek Bethlen Gábor fejedelemsége alatt

Az édesanyja révén maga is székely családból származó és gyermekkorra egy részét a szárhegyi Lázár kastélyban töltő Bethlen Gábor³⁴ különösen sok székely nemessel vette körül magát. Fejedelemsége egész ideje alatt bizalmasai között sokan voltak olyanok, akik a Székelyföldről származtak. A diplomáciájában leginkább székelyeket foglalkoztatott, akik közül nagyon sokan már korábban is bizalmasai voltak, néhányak, mint például ifj. Székely Mózes, már a század elejétől szorosan Bethlen Gábor belső környezetéhez tartoztak. Másokkal, mint például Péchy Simonnal, már Bocskai udvarában is volt alkalma megismerkedni. Mondhatjuk, hogy

³⁰ SZÁDECZKY L. 1897. 25-26. pp.

³¹ Uo. 26. p.

³² Uo. 129-130. pp.

³³ KÓCZIÁNY L. 1978. 14. p.

³⁴ DEMÉNY L. 1992. 2-4. pp.

diplomáciájának és kancelláriájának a java részét építette székely híveire, akiket nemcsak foglalkoztatott, de akiknek a feljebb emelkedését is támogatta jelentős adományaival.

Már fejedelemségének a kezdetétől egészen a nikolsburgi béke évéig diplomáciájának egyik vezetője az a Péchy Simon volt, akinek a birtokai Szenterszében, Udvarhelyszéken voltak, és aki korábban Bocskai titkára volt, később pedig Bethlen Gábor kancellárja lett.³⁵ Az 1615 márciusában Nagyszombatba küldött delegáció vezetője Péchy Simon volt, mellette pedig egy szász és két magyar követ mellett még két székely nemes is tagja volt a delegációnak: a keresztúrszéki véczkei és szentdemeteri idősebb Balassi Ferenc, aki Udvarhelyszék főkapitánya és a székelyek főkapitánya volt ekkor,³⁶ valamint Borsos Tamás, aki korábban marosvásárhelyi bíró volt, később pedig Bethlen egyik legtöbbször foglalkoztatott diplomatája lett. A következő, 1617-es nagyszombati tárgyalásokra ismét Péchy Simont küldte Bethlen Gábor, és mellette megint ott volt Balassi Mihály is.³⁷ A harmincéves háborúba való csatlakozás idején az 1620 áprilisában tartott gyulafehérvári országgyűlésen a hadakozó Bethlen Gábor helyettesül választották meg Bethlen Istvánt, aki kormányzóként tevékenykedett a fejedelemség élén, mellé pedig teljhatalmú fejedelmi biztosként választották Péchy Simon kancellárt.³⁸ Az egy év múlva zajlott hainburgi béketárgyalásokon is Péchy Simon volt Bethlen Gábor képviselője, ám mivel a tárgyalások nem jártak sikerrel, a fejedelem hűtlenség vádjával bezáratta diplomatáját, és csak 1624 végén engedte haza az erdélyi nemesség közbenjárására.³⁹

Mind a keleti, mind pedig a nyugati irányú követségekben gyakran vette igénybe a fejedelem hidvégi Mikó Ferenc szolgálatait, aki szinte gyermekkori barátja volt, együtt volt vele a bujdosás ideje alatt is, később pedig Bethlen Gábor jóvoltából csiki főkapitány lett, valamint a fejedelem udvarmestere és kincstartója.⁴⁰ Ő ment a Portára követségben Balassi Ferencsel és Borsos Tamással egy időben⁴¹ 1613-ban azért, hogy Bethlen Gábor érdekében eljárjon és megszerezze neki a fejedelmi kinevezésről szóló athnamét. Ugyancsak ő utazott a Portára akkor is, amikor 1619-ben Bethlen Gábor engedélyt kért a szultántól ahhoz, hogy bekapcsolódjon a harmincéves háborúba.⁴² 1625-ben, amikor a fejedelem azzal az ajánlattal fordult Bécshez, hogy támogassa házassági terveit a császár lányával, újra csak Mikó Ferencet küldte el Kovacsóczy István társaságában, majd pedig, miután a tárgyalások eredménytelenül értek véget, ugyancsak ők utaztak tovább Berlinbe, hogy ott megkérjék Brandenburgi Katalin kezét.⁴³ A fejedelem képviselőjeként maga Mikó Ferenc vezette Kassára az ifjú menyasszonyt, miután megkérte a kezét Bethlen számára. Még ugyanebben az évben Lónyai Zsigmonddal együtt Pozsonyban tárgyalt.⁴⁴ 1627-ben, amikor a fejedelem közvetítő szerepet vállalt a császár és a Porta között megkötött szőnyi békében, Mikó Ferenc utazott Konstantinápolyba a ratifikálás ügyében. A fejedelem nevét a végrendeletébe is belefoglalta, őt téve meg a testamentumos urak egyikének.

A Portára irányuló követségekben Bethlen Gábor több székely nemes is foglalkoztatott, sőt jobbára őket küldte a törökkel való tárgyalásokra. Ilyen volt Tholdalagi Mihály, aki, bár nem volt székely származású, tisztségei és birtokai révén maga is a székely nemesek közül valónak számított.⁴⁵ Ő előbb maroszéki majd pedig udvarhelyszéki kapitány lett.⁴⁶ 1614 márciusában indult Bethlen István és Erdélyi István társaságában a Portára, hogy ott egy ideig ő töltsen be a kapitáni tisztségét. 1616-ban a budai pasához is őt küldte tárgyalni a fejedelem, hogy katonai segítséget kérjen. 1619 végén újra Tholdalagi lett a Portán kapitáni, 1623-ban és 1624-ben pedig portai

³⁵ SZOKI. VI. k. 50. p., 53-54. p.

³⁶ SZÁDECZKY-KARDOSS L. 1927. 173. p.

³⁷ Uo. 175. p.

³⁸ EOE. VII. k. 542. p.

³⁹ ETA. III. k. 350. p., EOE. VIII. k. 244. p. és EOE. X. k. 14. p.

⁴⁰ NAGY J. 1875. passim.

⁴¹ Balassi és Borsos ekkor még Báthory Gábor érdekében járt a Portán.

⁴² SZÁDECZKY-KARDOSS L. 1927. 176. p.

⁴³ Uo. 177. p.

⁴⁴ Uo. 178. p.

⁴⁵ ARDAY P. 1910. passim.

⁴⁶ ORBÁN B. IV. k. 175. p.

főköveti rangot kapott. 1625-ben Borsos Tamással és Kamuthy Farkassal együtt vett részt a császár és a török között Bethlen közvetítésével zajló hidasgyarmati tárgyalásokon.⁴⁷ A fejedelem 1626-ban indított harmadik belépésekor a harmincéves háborúba, előbb Bornemissza Ferenc, majd Tholdalagi és Borsos Tamás igyekeztek rávenni a Portát a közös had állítására.⁴⁸ 1627-ben is része volt a szőnyi béke közvetítésében, és 1628 tavaszán majd pedig őszén is Tholdalagi Mihály ment a Portára, hogy a svéd szövetségről tárgyaljon.

A már említett Borsos Tamás⁴⁹ szintén az állandó követek közé számított, 1618-ban az áprilisi országgyűlés Kamuthy Farkas mellett őt küldte állandó követként a Portára.⁵⁰ 1625-ben kétszer kellett a budai pasához utaznia és vele tárgyalnia, és még ugyanabban az esztendőben, de később is részt vett tárgyaló küldöttségekben, amelyek leginkább a Portára irányultak.

Idősebb Balassi Ferenc és fia, Balassi Mihály maroszséki főkapitány is gyakran járt követségben Bethlen Gábor szolgálatában. 1615 októberében ő volt a fejedelem főkövele akkor, amikor a Porta Lippa várának az átadását követelte Bethlentől. A török zálogul ott tartotta Balassit, hogy Lippa vára bizonyosan átadassék, ám a várat védő maroszséki kapitány, Balassi Mihály a rá bízott székely gyalogokkal együtt nem volt hajlandó átadni a várat, csak később, miután a fejedelem megostromolta.⁵¹ A nagyszombati béketárgyaláson Péchy Simonnal is Balassi Ferencet küldte Bethlen, majd pedig 1619 végén újra portai főkövetévé nevezte ki. 1621 januárjában Konstantinápolyban is érte a halál.

Az eddig felsoroltak mellett előszeretettel küldte a fejedelem a román vajdákhoz tárgyalni a szintén székely háromszéki nemest, aicsernátoni Damokos Ferencet, aki 1616-ban Radu Serban havasalföldi vajda, 1627-ben pedig a moldvai vajda udvarában teljesített követi szolgálatot.⁵² Mellettük diplomáciai feladatokat látott el még Kamuthy Farkas, aki bár Tholdalagi Mihályhoz hasonlóan nem volt székely származású, mégis székely kapitányi rangot adományozott neki Bethlen Gábor. A maroszséki székely, szövérdi Gáspár János pedig 1617 márciusában lett a fejedelem állandó portai kövele.⁵³

A diplomáciai feladatok mellett az udvarában is szívesen látta maga körül a székely hivatalviselőket, Péchy Simon kancellár és Mikó Ferenc udvarmester, kincstartó mellett Petki István étékfogó, fejedelmi hopmester és csíki kapitány is volt,⁵⁴ uzoni Béli Kelemen háromszéki kapitány,⁵⁵ oltszemi Mikó György szintén háromszéki királybíró, vargyasi Dániel Mihály pedig háromszéki vicekapitány.⁵⁶ Kornis Ferenc udvarhelyszéki főkirálybíró volt,⁵⁷ Lázár István pedig Csík-, Gyergyó- és Kászonszék királybírája.⁵⁸ Borsos Tamás a diplomáciai feladatai mellett egyszersmind a fejedelmi táblabírói tisztet is ellátta.⁵⁹ A székelyföldi vezető tisztségeket azért nem választottam szét a fejedelmi udvarban betöltött tisztségektől, mert tudjuk, hogy Bethlen Gábor személyesen is hatást gyakorolt a széki vezetők megválasztására, sőt ő maga is adományozott ilyen tisztséget, például fejedelmi titkárát, a nem székely Kovacsóczy Istvánt előbb kancellárrá, majd tordai főispánná, és emellett Maroszsék kapitányává is tette.⁶⁰ Kedves emberének, hidvégi Mikó Ferencnek Csík-, Gyergyó- és Kászonszék főkapitányává tétele sem találkozott a székelység osztatlan lelkesedésével, mint arról a korábbiakban már szó volt. Bethlen Gábor testőrségének a főkapitánya is székely volt, fiatfalvi Geréb András.⁶¹

⁴⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS L. 1927. 177. p.

⁴⁸ Uo. 178. p.

⁴⁹ BARTS GY. 1912. passim.

⁵⁰ ETA. II. k. 52. p.

⁵¹ Erdély öröksége. IV. k. 49-50. p.

⁵² SZÁDECZKY-KARDOSS L. 1927. 173. p., valamint SZOKI. VI. k. 197. és 231. p.

⁵³ Uo. 175. p.

⁵⁴ Erdély öröksége. IV. k. 79. p.

⁵⁵ SZOKI. VI. k. 59-60. p.

⁵⁶ Uo. 64. p.

⁵⁷ JAKAB E.-SZÁDECZKY KARDOSS L. 1901. 349. p.

⁵⁸ SZOKI. VI. k. 77. p.

⁵⁹ Uo. 46-47. p.

⁶⁰ JAKAB E.-SZÁDECZKY-KARDOSS L. 1901. 337. p.

⁶¹ KÖVÁRI L. IV. k. 229. p. és ORBÁN B. 1889. 196. p.

A nemesség hivatalviselése Bethlen Gábor alatt erősen függött a Bethlenhez vagy közeli környezetéhez fűződő személyes viszonyuktól. Így sokakat emelt fel magasabb rangba, ám időnként ezt a szék közösségének a tiltakozása mellett tette. A csíkiak például sosem tudták elfogadni igazán Mikó Ferenc főkapitányságát, mert korábban a szék területén egyáltalán nem rendelkezett birtokkal, így székely volta ellenére is idegennek tekintették. A társadalmon belül elfoglalt helyről illetve a nemességen belüli szerepekről több képet ad az alkapitányok és alkirálybírák névsora, akik közül érdekes karriert mutat Ugron Pál esete Udvarhelyszéken, aki pár év leforgása alatt lett assessorból a szék főkirálybírájává. Emelkedése nemcsak ebben, de jobbágynak a számában is lemérhető.

Összegezve elmondhatjuk, hogy Bethlen Gábor alatt a székely nemesség jelentős része szerepet kapott, hivatalt viselt az erdélyi nagypolitikában is. Ezek főleg a régi primori családok tagjai voltak mint a Mikók, de akadtak olyanok is, akik lófői vagy szegény nemesi sorból emelkedtek föl, és többek között éppen új hivatalaik révén gyarapították a vagyonukat és szilárdították meg a pozícióikat. Ilyen volt Geréb András vagy a szövérdi Gáspár János is. Mások ezzel éppen ellentétes utat jártak be, mert először jobbágyot és birtokot szereztek, és ezek révén jutottak, a székelyföldi hivatalok viselői közé.

A leváló székely nemesség és a székely közösség viszonya Bethlen Gábor uralmának ideje alatt

A székeken bonyolított perek vizsgálata érdekes tanulságokkal szolgált a székely társadalmon belüli viszonyrendszerek árnyalása szempontjából. Az általam vizsgált széki peres iratok Udvarhelyszék levéltárában találhatóak. Ez a legteljesebben megmaradt iratanyag a székelység történetét illetően a fejedelemség korából.⁶² A pereket elkezdte kiadni a Székely oklevéltár folytatásaként Pataky József és Demény Lajos.⁶³ A kiadás sorozata azonban a harmadik kötet után megszakadt, így nem jutott el Bethlen Gábor fejedelemségének a koráig.

A vizsgált peres iratok tehát Bethlen Gábor fejedelemségének az évei alatt illetve a Bethlen uralma előtt és után keletkezett dokumentumok Udvarhelyszéken. A perek elemzésével elsősorban a székely nemesség cselekvésmódjait és viszonyrendszerét próbáltam feltérképezni.

Az 1613 és 1629 közötti időszakban keletkezett periratok a kialakuló székely nemesség szempontjából érdekes tanulságokkal szolgálnak. A nemesség legfelső rétege, nagyon ritkán szerepeltek ezekben a perekben. A szék vezető nemesi a jobbágyok számát tekintve⁶⁴ ekkor Kornis Ferenc, Balassi Ferenc és Mihály, Geréb András, Petki Jánosné, Ugron Pál, Péchy Simon, Dániel Péter és Mihály, Bögözi András, Kékedi Zsigmond, Pálffy Ferenc, Maróthy György, Lippai András és Semjén Miklós.⁶⁵ Az szék főtisztjei ezekben az években Kamuthy Farkas, Nagy Menyhért, Ugron Pál, Semjén Miklós, Bögözi András, Pálffy Ferenc, Benczér Ferenc, Tarcsafalvy Albert, Szentmártoni Bíró János, dobófalvi Maróthy György, Benedekffy Tamás, Pálffy Ferenc, Farkas Ferenc, Tholdalagi Mihály és Alia Sámuel.⁶⁶ A felsoroltak közül Kornis Ferenc, Péchy Simon, Ugron Pál, Pálffy Ferenc, Bögözi András, Lippai András, Tarcsafalvi Albert és Semjén Miklós neve szerepelt a perekben, azonban mind az alperesek, mind pedig a felperesek között sokkal többször szerepelt a nevek után az a megjegyzés, hogy *nemes ember*, mint az említett esetek. A pereskedő nemesek tehát nem elsősorban a leggazdagabbak közül kerültek ki, hanem sokkal inkább a szegény nemesek illetve a feltörekvő lófők közül. A vizsgált peres eljárások nagyjából három nagy csoportra oszthatóak. Az első csoportba olyan ügyek tartoznak, amelyek minden más vármegyében, területen is megtalálhatóak, ezek az örökséggel kapcsolatos pereskedések. A perek fele ilyen típusú ügyel foglalkozott itt is. Ezek között főképpen azok az érdekesek, amelyekben felsorolták a vitatott örökséget is, mert ebből némi képet kaphatunk arra vonatkozóan, hogy milyen javakkal bírtak a Székelyföldön a nemesi társadalom tagjai. Benedekffy János például a kecsesi Gálffy Farkassal

⁶² Kolozsvári Nemzeti Levéltár, Székely Láda.

⁶³ SZOKI. új sorozat. I-III. k. 1983-1994.

⁶⁴ A kevésbé nagy számú jobbágyot tartók között voltak Bíró János, Bíró György, Mihály Mátyás, Thyboldy Tamás, Pál Péter

⁶⁵ Az 1614-es és az 1627-es lustrák alapján.

⁶⁶ JAKAB E.-SZÁDECZKY-KARDOSS L. 1901. 332. p.

perelt egy örökség rá eső részéért, amelyben felsorolt „egy fejr szeplős lovat fékestől, nyergestől, pokroczostol pányvástol mely megh erth volna szaz forintot es megh egy leaniomnak Margitnak 14 forint gyűrűbe valo követ”.⁶⁷ Péter Jánosné Ilona asszony az apjától, Imreh Jánostól rá maradt részernt perelte Kedei Mihályt. A székely nemesek vagyoni helyzete a legnagyobb jobbágytartókat kivéve nagyon ingatag lehetett, ugyanis a tekintélyesnek számító Petky család egyik tagja, Petky Farkasné azért idéztetett 1612-ben a törvény elé, mert nem tudta megadni a neki Kedei Mihály által adott 75 forintos adósságát.⁶⁸ Ugyanakkor jelentős vagyon felhalmozására is lehetőség volt. Ezt mutatja egy 17. századi székely kalandor nemes példája, a bogárfalvi Lippai Andrásé, aki lófőből, katonai vezetőből lett a nemesség tagjává. A halála után az öröksége körül kiobbant és éveken át tartó perfolyamból következtethetünk arra, hogy milyen vagyont gyűjtött össze életében Lippai András uram. A perek alperese a szintén Bogárfalván lakó Fancsali János volt, aki Lippai András vagyonát örökölte. Az 1622 és 1626 között tartó pereskedésben⁶⁹ többen perelték Lippai András örökösét, mégpedig azért, mert különböző, jelentős összegeket adtak neki korábban, amiket most igyekeztek visszaszerezni. A felperesek között szereplő, városi rendű Sebestyén András egy csikót, „gyermek lovat” adott neki, aminek az árát sosem kapta meg.⁷⁰ Fondor Ferenc két kancát adott neki 15 forint értékben.⁷¹ A farkaslaki Mihály János 10 forintot és egy 20 forintot érő lovac adott, amiknek az értékét most szintén visszakövetelte,⁷² csakúgy, mint ahogy azt András Péter tette az általa adott 25 forinttal.⁷³ Az összegeket ugyan adósságként emlegették a felperesek, ami elképzelhető, ám ugyanígy lehetséges az is, hogy mint katonai vezetőtől, különböző felmentéseket vártak. Bárhogyan is van, amint a fentiekből látható, Lippai András vagyona egy részét hatalma vagy befolyása fejében szerezte, és ez hozzásegítette, hogy a székely nemesi társadalom részévé válják. Ez a történet rávilágít némileg arra a sajátos függőségi rendszerre is, ami a székely társadalom erősen katonai jellegzetességéből következett. Bár az említett felperesek egyike sem lett a jobbágya Lippai Andrásnak, mégis érdekükben állott neki akár kölcsönt, akár ajándékot adni, ezzel sajátos kapcsolat alakult ki közöttük, ám természetesen ez csupán az illető személy haláláig tartott, és az örökösével szemben már nem érezték lekötözettnak magukat.

A perek többi része általában jól szemlélteti a leválók és a közösség közötti feszültségeket. Ennek egyik csoportjába azok a perek tartoznak, amelyekben a székely nemes és jobbágya volt érdekelt valamilyen módon. A csoport kisebbik részét képezték, bár előfordultak olyan peres ügyek is, amikor a nemes és jobbágya vagy volt jobbágya között volt valamiféle konfliktus. Ilyen volt a Kornis Ferenc által perelt név szerint is megemlített öt jobbágy és a „többiek”-ként emlegetett társaik esetében is, akik úgy döntöttek, hogy felszabadítják magukat a szolgálatból, és elhagyták urukat.⁷⁴ Kedei Mihály azért hívta perbe az andrásfalvi Tibaldi András, hogy „illen nyomorúságából lett felsegítése” után sem fizetni, sem szolgálni nem akart az alperes.⁷⁵ A jobbágyi szolgálatban állott Szász Simon viszont éppen azt perelte, akinek szolgált, mégpedig azért, mert nem fizette meg Kosa György uram a szolgálatait.⁷⁶ Itt megint érdemes felfigyelnünk arra, hogy sok esetben miképpen értelmezték a székelyek a jobbágyság *fejekötött* kategóriáját. Ezek szerint bizonyos esetekben, mint ahogyan ez itt is látható, csupán bizonyos ideig tartó szolgálatnak tekintették, ami nem jelent örökös jobbágyi sorba kerülést. Tarcsafalvi Albert székely nemes is azért hívta perbe a farkaslaki Pakot András, mert az letagadta, hogy, noha a szénafüvén dolgozott, valaha is Tarcsafalvi jobbágya lett volna.⁷⁷ A csoport nagyobb részét olyan ügyek adták, amelyekben a nemes a jobbágya érdekében próbált a közösséggel szemben fellépni, a legtöbb

⁶⁷ KNLvt. Székely Láda Fond m 16. Protocole judiciare si acte din ani 1610-1633. IV/3. 1613/33.

⁶⁸ Uo. 1613/26.

⁶⁹ KNLt. Székely Láda, Protokollumok. 1622/73, 1622/75, 1623/79, 1623/83, 1623/93, 1626/97.

⁷⁰ KNLt. Székely láda. Protokollumok. 1622/75

⁷¹ Uo. 1623/79.

⁷² Uo. 1623/83.

⁷³ Uo. 1623/93.

⁷⁴ Uo. 1613/16.

⁷⁵ Uo. 1613/26.

⁷⁶ Uo. 1613/2.

⁷⁷ KNLt. Székely láda. Protokollumok. 1615/59.

esetben azért, hogy az illető jobbágnak a falu közössége nyílföldet adjon, vagy esetleg csak azért, hogy megengedje, hogy használja azt az örökséget, amit a földesúrtól kapott, vagy régi saját örökségét, amiről újabban jobbágyként szolgált. Az almási Fábián Mihály a nyílföld megadásáért perelte Almás közösségét,⁷⁸ a szentmihályi György Máté a szénafü használatából kért részesedést per által,⁷⁹ Péchy Simon pedig több ízben is hadakozni kényszerült azokkal a falvakkal, ahol jobbágysai voltak, a közösség annyira nem látta szívesen az idegeneket. Így 1615-ben Martonosfalvával perelt azért, mert egy oláh jobbágyát megölték,⁸⁰ Sákoddal pedig azért, mert falu lakosai a jószágára mentek és egy jobbágyát elvitték.⁸¹ Bögözi András Oláh Máté nevű árvátfalvi jobbágyának kívánt földet szerezni pereskedés útján.⁸² Lippai András a jobbágya leégett csűrét és istállóját akarta visszaperelni azoktól, akik azt szerinte felgyújtották.⁸³ Ábránfalvi Ugron Pál, a korszak egyik legjelentősebb jobbágy-gyűjtője 1615-ben a szentléleki falusbíró, Barto Istvánt hívta törvénybe Szentlélek falu képében, mégpedig azért, mert a faluban négy háza is volt, és ezekhez illetve a házakban lakó jobbágysai számára nyílföldet akart a falutól, akik semmiképpen sem akarták neki megadni azt.⁸⁴ Bögözi András a jobbágya nevében fordult a szék bíróságához elégtételt kérve azért, mert a jobbágyot alaposan elverték.⁸⁵ Kristóf János Deák szintén a jobbágya, Veres István bántalmazása miatt fordult a széki bírákhoz. A jobbágyot öt napig bezárták és sanyargatták.⁸⁶ Szombatfalvi Péter nemes ember Szombatfalvától kért a peres utat választva nyílföldet, s bár nem említi a perben, de minden bizonnyal az őt szolgáló jobbágysait is oda kívánta telepíteni.⁸⁷ A közösség ellenállása is szerepet játszhatott az elkötelezés szándéka mellett abban, hogy Tarcsafalvi Albert szerződést készíttetett a szolgálatába fogadott jobbággal, amelyben a jobbágy arra kötelezte magát, hogy „het eztendeig keze alol ki ne mennien”.⁸⁸

A székelyföldi perek egészen speciális részét képezik azok a perek, amelyek a vizsgált korszakban a perek több mint egyharmadát jelentették. Ezek valamilyen erőszakról számoltak be, valamilyen fizikai bántalmazásról, hatalmaskodásról. Ezek az erőszakoskodások a perek tanúsága szerint gyakran egészen érthetetlennek tűntek, máskor egyértelműnek látszik, hogy a feszültség éppen a leválni szándékozók és az őket visszatartani kívánó közösség vagy a közösség egy tagja között vált erőszakká. Az iránya kettős volt, mert ugyanúgy találhatók erőszakos cselekmények, amelyeket a leválók követtek el, és olyanon is, amelyek a közösség képviselőinek a nevéhez fűződtek. Az ilyen típusú ügyek nagyon széles skálán mozogtak. Az egyszerű mocskolódáson kívül, ami például Borbély István és Kézdi Mihály között zajlott,⁸⁹ gyakran fordultak elő olyan esetek is, amikor egymás jószágát tették tönkre vagy hajtották el. Így történt ez a hoggyai Dáné György 14 juhával, amiket a szintén hoggyai Szabó Mátyás hajtott el,⁹⁰ vagy abban a perben, amelyben a csíksomlyói János Deák azért perelte a kobádfalvi Kedei Mihályt, mert az „némely csikiak marháit elhajtotta”.⁹¹ A lövétei Orbán Máté a marhája megkárosítása miatt perelt,⁹² a szentléleki Pakot Mihály pedig azért idézte a bírák elé Sente Pétert, mert „elfoglalta egy útját”.⁹³ Kifejezetten testi erőszak esett viszont a gagyai János Deákon a szintén gagyai Pálffy Ferenc által, aki a felperes vallomása szerint sokféleképpen hatalmaskodott vele, többek között meg is verette.⁹⁴ Kettőjük

⁷⁸ Uo. 1613/23.

⁷⁹ Uo. 1613/37.

⁸⁰ Uo. 1615/219.

⁸¹ KNLt. Székely láda. Protokollumok. 1615/315.

⁸² Uo. 1615/229.

⁸³ Uo. 1615/325.

⁸⁴ Uo. 1615/339.

⁸⁵ Uo. 1615/427.

⁸⁶ KNLt. Székely láda. Protokollumok. 1617/53.

⁸⁷ Uo. 1617/113.

⁸⁸ Uo. 1613/125.

⁸⁹ Uo. 1613/1.

⁹⁰ Uo. 1613/27.

⁹¹ Uo. 1613/26.

⁹² Uo. 1613/3.

⁹³ Uo. 1613/10.

⁹⁴ KNLt. Székely láda. Protokollumok. 1613/22.

küzdeme ezzel nem ért véget, ugyanis egy esztendő múlva János Deák újra perbe hívta Pálffy Ferencet, akiről elmondta, hogy „én el menék elől Benczér Ferencz urammal együtt haza felé, amikor szablyával tizenhat halálos sebet ejtett rajtam”.⁹⁵ Az említett Pálffy Ferenc, aki a jobbagyartók között előkelő helyen szerepelt ebben az időben, minden bizonnyal éppen a leválók egyikeként az erőszakot is gyakran igénybe vette az előrejutás érdekében. Egy másik, 1615-ben zajlott perben azért perelték többen a Pálffyakat, mert beteg embert vallattak erőszakkal.⁹⁶ Ezek mellett Pálffy Ferenc maga is hívott perbe némelyeket,⁹⁷ vagyis meglehetősen sokszor került összeütközésbe a székely közösség különböző tagjaival. Az eddig említetteken kívül a Szombatfalvi család nevéhez is több erőszakosság kötődött ezekben az években. Először a Szombatfalván lakó Kandó János hívta a törvény elé nemes Szombatfalvi Jánost, hatalmaskodásért,⁹⁸ majd az udvarhelyi Chiszar Miklós tette ugyanezt nemes Szombatfalvi Péterrel.⁹⁹ Erőszakoskodáson kapták a korábban már említett Fancsali János lófőt is, akinek a karrierjének mozaikjai szintén kirajzolódnak előttünk a periratokból. Az első adat, hogy hallunk róla, akkoriból származik, amikor, miután Bogárfaluba költözött, idegenként nyílföldet kívánt a falu közösségetől.¹⁰⁰ Már ekkor megtudjuk azt is, hogy a házának a szomszédja Lippai András uram volt, éppen az, aki szép vagyont gyűjtött, majd pedig magtalanul meghalván Fancsali Jánosra hagyományozta mindenét, akinek az örökség mellett a pereket is viselnie kellett. Úgy tűnik azonban, hogy ez nem törte meg a lendületét, sőt éppen ellenkezőleg, ő maga is erőszak vádja miatt állhatott a szék bírósága elé, amikor Csiki Lászlót 1626-ban „nem tudatik mi okbul indultatva... agion vert, ugy annira hogy... ha mások megh nem uottek volna... ugian megh ölt volna”.¹⁰¹

Az erőszak, a testi bántalmazás mellett, ami a katonáskodó székelységtől egyáltalán nem állott távol, a közösség és a leválni kívánó nemesség békés összeütközésének más módjairól is tanúskodnak a perek aktái. Ezek az ügyek olyan esetekről szólnak, amikor vagy a közösség nem volt hajlandó részt adni birtokából a betelepülőnek vagy a nemesnek, vagy pedig a nemes tiltotta el a korábban közösen használt földről a falu közösséget. Az előbbi, tehát a közösség tilalma érvényesült Demeter Mihályné és Orbán Ferenc esetében, akik hiába kérték örökségüket a sófalviaktól.¹⁰² Ugyancsak a falu, mégpedig Kányád nem engedte, hogy Pálosi János Deák hozzájuthasson a faluban lévő örökségéhez.¹⁰³ Egy egészen érdekes és nagyon részletesen megindokolt példája az előbbieknél az a per, amelyben Gergely János és Lukács kőrispataki nemesek pereskedtek Miklós Ferenc szintén nemes emberrel. A felperesek vallomásából kiderül, hogy ők egy örökséget megvettek, ám a falu egész közössége, és az ő nevükben az örökség szomszédságában lévő birtok tulajdonosa, az alperes határozottan kijelentette, hogy azt az örökséget a vásárlók nem vehetik meg, mert azt csakis a közösség birtokolhatja.¹⁰⁴ Ezzel szemben a bethlenfalvi erdőt Komáromi István tiltotta el a vágástól és hordástól, magának kisajátítva azt.¹⁰⁵ Ugyanezt tette Kornis Ferenc is Ravafalva ellenében, amikor eltiltotta tőlük az erdőt és más külső birtokait is,¹⁰⁶ csakúgy, mint a sükei Orbán János, aki két faluval szemben lépett fel akkor, amikor Vágás és Dobófalva ellen tiltotta el edejét a sükei határban a vágástól és a hordástól.¹⁰⁷ Ilyen tilalmakat az egymással rivalizáló és kiemelkedni szándékozó nemesek gyakran tettek egymás ellen is, általában a falu közös földjét tiltva el egymástól is.¹⁰⁸

⁹⁵ Uo. 1614/57.

⁹⁶ Uo. 1615/129.

⁹⁷ Uo. 1615/75.

⁹⁸ Uo. 1615/43.

⁹⁹ Uo. 1615/179.

¹⁰⁰ Uo. 1622/73.

¹⁰¹ Uo. 1626/97.

¹⁰² KNLvt. Protokollumok. 1613/24.

¹⁰³ Uo. 1613/42.

¹⁰⁴ Uo. 1617/71.

¹⁰⁵ Uo. 1613/49.

¹⁰⁶ Uo. 1613/46.

¹⁰⁷ Uo. 1613/48.

¹⁰⁸ Uo. 1615/169.

Összegezve a perek tapasztalatait azt láthatjuk, hogy a közösség nagyon erőteljesen igyekezett korlátozni a leválókat, azaz a létrejövő nemesi társadalmat abban, hogy birtokot és jobbágyot szerezzen a közösség rovására. Ugyanakkor az is látható, hogy a nemesség ugyanezt a taktikát folytatta az őket és a közösség jogait megtartani igyekvő közösséggel szemben, és ebben a küzdelemben mindkét fél hajlandónak mutatkozott elmenni egészen a végsőig, a testi erőszakig is. Emellett érdekes, hogy az erőszakoskodók között viszonylag kevés az igazán sok jobbággal rendelkező, tehát úgy tűnik, hogy a közösség éppen a leválás idején reagált a leghisztérikusabban a kiszakadók törekvéseire. Ezt igazolják azok a vizsgálatok is, amelyeket a Bethlen Gábor fejedelemségét megelőző periratok között folytattam, ahol többször bukkan fel, szinte minduntalan például az az Ugron Pál, aki ekkorra nagy vagyont és hatalmat szerzett a székelyek között.¹⁰⁹

Összegzés

Azoknak a csoportja, akik a 17. század végén a nemesek közé tartoztak, akkor kezdett kirajzolódni, amikor Báthory Gábor rendkívül nagy számú nemesítései és adományai révén megszilárdult egy nemesi csoport helyzete. Ezek a régi családok illetve felemelkedett többnyire katonai vezetők lettek azok, akik alapjai lettek az alakuló nemesi társadalomnak. A *nemes* kifejezést ekkorra, a Bethlen Gábor-féle lustrák idejére már csak ezekre a székelyekre használták, akik éppen személyesen kapott adományaik, okleveleik birtokában, maguk is nemesnek tekintették magukat, ezáltal némileg elkülönültek és igyekeztek is elkülönülni a székely közösség mindenre kiterjedő jogokat és köteleességeket tartalmazó rendjétől. A *nemes* kifejezés tehát, úgy tűnik, a székelységben belül éppen ezekben az esztendőknél nyerte el egy olyan formáját, amikor egy világosan megkülönböztethető csoportot kezdtek érteni alatta, még akkor is, ha természetesen ennek a csoportnak is változott a legalsó rétege az elszegényedések stb. által. A székelység alapvetően közösségi volta miatt azonban a nemességnek ez a formálódása, azaz a közösségről való leválása terhes volt konfliktusokkal. Az éppen ekkor megszorodó erőszakoskodások azt mutatják, hogy éppen az egyes székelyek leválásának a folyamata volt az, ami a székely közösség ellenállását kiváltotta, tehát azok az évek, amikor elindult a leválás útján. A legtöbb konfliktus a perek adatai szerint nem a legnagyobb székely birtokosok és a közösség között volt, hanem azokkal szállt szembe a közösség, akik személyükben és földjüket tekintve is megpróbálták leválni a faluközösségről. A levált vagy kivált székely nemest nem tekintették többé a székely közösség ugyanolyan tagjának, mint önmagukat. Ez a szemléletmód a leválóknál is megjelent, hiszen akár Borsos Tamás, akár Mikó Ferenc, akár később Apór Péter írásaiból látható egy távolságtartás a székelységgel szemben, noha maguk is székelyek voltak. Érdekes azonban emellett, hogy éppen a házassági stratégiák elemzése mutatja meg azt, hogy a leváló székely nemesség ugyanakkor saját csoportján belül házassodott, tehát egyértelműen előnyben részesítette a párválasztáskor még a 17. század folyamán a székely családokat. Sőt még a szegényebb székely családok gyermekeivel is gyakrabban házassodtak ekkor, mint az erdélyi nemesség egyéb családjaival.

Bethlen Gábor egy olyan székelypolitikát követett, aminek az alapjait Báthory Gábor fejedelemsége alatt rakták le, és sok esetben azokat a Báthory alatt emelkedni kezdett székely nemeseket támogatta, akik éppen a század elején lettek, döntően katonai szerepük miatt, a székely nemesség legnagyobb jobbágytartói, mint az Ugron, a Bögözi vagy a Dersi családok, de ekkor erősödtek meg a Béli család pozíciói is.

A 17. század első felének időszaka azért fontos tehát a székely nemesség története szempontjából, mert ezekben az években nyomon követhető a formálódás folyamata, az is, hogy mely családok és hogyan emelkedtek fel, hogy tudatosul saját nemesi voltak és ez a szerepük, amit a század második felében már a viselkedésmód és az életmód megváltozása is követett, többek között abban is, ahogyan saját felekezeti hovatartozásukat és patrónusi mivoltukat is egyre erőteljesebben vállalták. A székely nemesség ekkor még, leválása ellenére is szerves része volt a székelységnek, hiszen a 18. században már egyre nagyobb mértékben házassodtak nem székely nemesi családokkal is, ezáltal egyre jobban tartozni kezdtek a magyar nemesség egészéhez.

¹⁰⁹ Erről KNLt. protokollumok. II/4 B : 1607-1612.

Bibliográfia

- MOL = Magyar Országos Levéltár, Budapest
- F. szekció, Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak, Cista Diplomatica F. 136. Székely lustra jegyzékek és nemesi összeírások, III. k. 38 sz.
- Erdélyi Királyi Könyvek, Báthory Gábor és Bethlen Gábor Királyi Könyvei: Libri Regii Gabrielis Bathory et Gabrielis Bethlen, VI-XVI. k.
- KNLvt = Kolozsvári Nemzeti Levéltár, Kolozsvár
- Udvarhelyszék levéltára, Székely Láda Fond m 16.
- Udvarhelyszék Protokollumok. 1610-1633. IV/3.
- Székely Láda, 56. sz. VIII. 1. Az 1614-es conscriptio.
- Székely Láda, 50. sz. , 51. sz. Az 1627-es conscriptio.
- MNLvt.= Marosvásárhelyi Nemzeti Levéltár, Marosvásárhely.
- Marosvásárhely város levéltára. Politikai akták. 168/B

Irodalom

- APOR P. 1978. Apor Péter: Metamorphosis Transilvaniae. Bukarest. 1978.
- BALOGH J. 1991. Balogh Judit: Báthory Gábor székelypolitikája. Debrecen. 1991. (szakdolgozat)
- BALOGH J. 1994. Balogh Judit: A székely város a 16-17. században. In: Város és társadalom a XVI-XVIII. században. Szerk. Faragó Tamás. Miskolc.
- BALOGH J. 1995. Balogh Judit: A székely társadalom az 1614. évi összeírás tükrében. In: Társadalomtörténeti tanulmányok. Szerk. Faragó Tamás. Miskolc. 1995.
- BARTS GY. 1912. Barts Gyula: Borsos Tamás. Kolozsvár. 1912.
- CONNERT J. 1906. Connert János: A székelyek alkotmányának történetjének története, különösen a XVI. és a XVII. században. Székelyudvarhely. 1906.
- DEMÉNY L. 1993. Demény Lajos: Bethlen Gábor székely politikája. kézirat.
- DEMÉNY L. 1998. Demény Lajos: A fejedelmi székely politika és a székelyföldi népesség-összeírások (1575-1627). In: Székely oklevéltár. Új sorozat. IV. k. Szerk. Demény Lajos. Kolozsvár. 1998.
- EGYED Á. 1981. Egyed Ákos: Falu, város, civilizáció. Bukarest. 1981.
- EGYED Á. 1997. Egyed Ákos: A korszerűsödő és hagyományörző Erdély. I. k. Csíkszereda, 1997.
- ENDES M. 1903. Endes Miklós: Donátio a Székelyföldön. = Genealógiai Füzetek. Kolozsvár. 1903.
- ENDES M. 1938. Endes Miklós: Csík- Gyergyó-, Kászon székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig. Bp. 1938.
- GINDELY A. – ACSÁDY I. 1890. Gindely Antal –Acsády Ignác: Bethlen Gábor és udvara. Bp. 1890.
- IMREH I. 1983. Imreh István: A törvényhozó székely falu. Bukarest 1983.
- JAKAB E.- SZÁDECZKY-KARDOSS L. 1901. Jakab Elek-Szádeczky-Kardoss Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégebb időktől 1849-ig. Bp. 1901.
- KELEMEN L. 1913. Kelemen Lajos: Újabb adattár a vargyasi Dániel család történetéhez. Kolozsvár. 1913.
- KÖVÁRI L. 1857. Kövári László: Erdély nevezetesebb családai. Kolozsvár. 1857.
- MIKÓ F. 1863. Mikó Ferenc története. Kiad. Kazinczy Gábor. Monumenta Hungariae Historica Scriptores. VII. Pest. 1863.
- NAGY J. 1875. Nagy János: Hidvégi Mikó Ferenc életrajza. Kolozsvár. 1875.
- ORBÁN B. 1868-1873. A Székelyföld leírása. Történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból. Budapest, 1868-1873.
- PÉTER K. 1980. Péter Katalin: Az erdélyi társadalom élete a 17. század első felében. = Századok. 1980. 575-599.
- PÉTER K. 1980/B Péter Katalin: Bethlen Gábor uralkodásának első szakasza. =Confessio. 3/1980. 25-40.
- SÁNDOR I. 1914. Sándor Imre: A csíkszentmihályi Sándor család levéltára. Kolozsvár. 1914.
- SZÁDECZKY-KARDOSS L. 1927. Szádeczky-Kardoss Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Bp. 1927.
- SZOKI. Székely oklevéltár. Szerk. Szabó Károly – Szádeczky Lajos – Barabás Samu. Bp. 1872-1934.
- SZOKI. új sorozat Székely oklevéltár. új sorozat. Szerk. Demény Lajos, Pataki József. I-IV. k. Bukarest-Kolozsvár. 1983-1998.
- THOLDALAGI M. 1855. Tholdalagi Mihály emlékirata. Levelei. In. ETA. I. k. 219-243. 248-260.
- TÜDŐS S. K. 1986. A háromszéki hadköteles székelység társadalmi rétegződése 1635-ben. In.: Történelmi Szemle, 1986.
- TÜDŐS S. K. 1998. Tüdősné Simon Kinga: Székely főnemesi életmód a XVII. század alkonyán. Kolozsvár. 1998.